

TARİH İÇERİKLİ BELGESEL FİMLERDE KOLEKTİF BELLEĞİN İNŞASI (II. ABDÜLHAMİD BELGESELLERİ ÖRNEĞİ)

Levent DOYURAN¹

Öz

Günümüzde görsel öğeler ön plana çıkarılarak sözlü iletişim biçimleriyle tarihin yeniden yorumlanması, söylemlerle yeniden kurgulanarak aktarılması dikkat çekicidir. Sinema kolektif belleğin inşasında en etkili temsil ve iletişim araçlarından biri olarak kabul edilmekte, sinema türleri içerisinde de belgesellerin kolektif belleğin inşasında ne kadar önemli olduğu ortaya konulmaktadır. Tarihî konular ve olaylar üzerinde yoğunlaşan belgesel filmlere dikkat edildiğinde, günümüz ve gelecek nesillere verilen bilgiler ve mesajlarla kolektif bellek inşa edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, kolektif bellek çalışmaları kapsamında tarih içerikli belgesel filmler önemli bir bellek mekânı olarak görülebilir. Tarihî olayların, belgesel filmlerle ortaya konulması, yapılan anlatıların kolektif belleği canlı tutması ve barındırdığı mesajlar sebebiyle kolektif belleğin inşasında dikkate değer olduğu görülmektedir. Bu çalışmadaki amacımız tarih içerikli belgesel filmlerin kolektif belleği inşa ettiğini ortaya koymaktır. Çalışmamız unutulma tehlikesi altında olan tarihin belgesel filmlerle yeniden kurgulanması, söylemlerle geçmişin hatırlatılması, kolektif belleğin canlı tutulması ve inşasını içermektedir. Sultan Abdülhamid belgeselleri örneğindeki amacımız ise Abdülhamid'in ve 33 yıllık saltanat sürecinin yeni ve farklı bir anlatımla kolektif bellek bağlamında yeniden inşa edildiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda "II. Abdülhamid" belgeselleri örnek olarak alınan bu çalışmada söylemler üzerinde Fairclough, Wodak ve Dijk'in ortak görüşlerinden hareketle eleştirel söylem çözümlemesi uygulanmakta ve bu bağlamda kolektif bellek inşa edildiği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif bellek, Belgesel film, Tarih, Kurgu, Zaman, Mekân, Hatırlama, Mesaj

¹ Öğr. Gör. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan YDYO. lev_doy(at)yahoo.com

BUILDING COLLECTIVE MEMORY THROUGH HISTORICAL DOKUMENTARIES (SAMPLE OF ABDÜLHAMİD. II.)

Abstract

Nowadays it is remarkable that history has been reinterpreted and retransmitted by means of visual elements or organizing discourse. Cinema is recognized as one of the most efficient means of communication and representation in the creation of collective memory and also among the types of films documentaries are accepted as the most important type in the creation of the collective memory. When focused on documentary films about historical issues and events, it can be observed that collective memory is created through messages and information is given to present and future generations. In this context, historical documentaries can be seen as an important instrument within the scope of collective memory. Historical events are revealed by means of documentary film narratives, collective memory is kept alive and this seems to be worth considering in the context of the creation of collective memory. This study covers reconstruction of the history through documentaries, reminding of past with rhetoric and creation of collective memory and keeping it alive. Our aim in the sample of "Abdülhamid II." documentaries is to display the period of Abdulhamit with a new and different perspective that collective memory was created through these documentaries. "Abdülhamid II." documentaries and their rhetoric are taken as an example in this study and from the viewpoint of Fairclough, Wodak and Dijk critical discourse analysis has been done and in this context it is claimed that collective memory is created in documentaries.

Keywords: Collective memory, documentary, history, fiction, Time, Place, Remembering, Message,

Doyuran, Levent. "Tarih İçerikli Belgesel Filmlerde Kolektif Belleğin İnşası (II. Abdulhamid Belgeselleri Örneği)". *ulakbilge* 6. 20 (2018): 29-58

Doyuran, L. (2018). "Tarih İçerikli Belgesel Filmlerde Kolektif Belleğin İnşası (II. Abdulhamid Belgeselleri Örneği)". *ulakbilge*, 6(20), s.29-58

Giriş

Günümüzde gerek akademik çevrede gerekse film sektöründe (belgesel ve drama) üzerinde sıklıkla durulan ‘kolektif bellek’ ve ‘kolektif belleğin inşası’ popüler bir araştırma alanı olarak kendini göstermektedir. Çoğu genç akademisyenler tarafından yapılan bu çalışmalar yeni bir disiplinler arası alan olan bellek çalışmalarının Türkiye’de de hızla gelişmekte olduğunu göstermektedir (Neyzi, 2011: 5).

Türkiye’de geçmişe yönelik artan ilgi ve merak sebebiyle belgesel film üretilme ve tüketilme sürecinin hızlandığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler, senaristler, film yapımcıları bellek çalışmaları alanında projeler geliştirmeye başlamışlardır. Tarihi konu alan belgesel film çalışmalarında ideolojik, siyasi ve sosyokültürel bağlamda ortaya konulan hedefler ve mesajlar kolektif belleğin inşasına yönelik olarak değerlendirilebilir. Geçmişte cereyan eden ideolojik, siyasi ve sosyokültürel olayların yeniden kurgulanarak belgesel film olarak sunulmasıyla ön plana çıkarılan karakterler, olay örgüsü ve olayların dramatize edilmesi kolektif bellek bağlamında yapılan çalışmalar olarak görülebilir.

Son yıllarda ortaya konulan çalışmalarla yaygınlaşan bu araştırma alanı yazılı basının ötesinde özellikle televizyonda yayınlanan tarih içerikli belgesel ve dizi filmlerle kendini göstermekte ve tarih yeniden kurgulanarak sunulmaktadır. Özellikle belgesel filmlerle kurgulanan geçmiş izleyiciye/ topluma hem yeniden hatırlatılmakta, hafıza canlı tutulmakta hem de kolektif bellek inşa edilmektedir. Diğer taraftan tarih içerikli belgesel filmlerin toplumun geçmişe yönelik siyasi ve toplumsal algılarını değiştirmeye yönelik çalışmalar olduğu da görülmektedir. Böylelikle televizyonda yayınlanan tarih içerikli belgesel filmlerin yapımcı ve anlatıcının üslubuyla ortaya konulan söylemlerle kolektif bellek inşa ettiği söylenebilir.

Günümüzde kitle iletişim araçlarının özellikle de televizyonun yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Televizyon kullanılarak medyanın toplumlara nasıl yönlendirebildiği, kontrol edebildiği veya edebileceği bilinmektedir. Bu bağlamda geçmişin hatırlanması ve kolektif belleğin inşasında da medya, elindeki imkânları sonuna kadar kullanabilir.

Belgeseller hemen her zaman televizyon programcılığının en önemli temalarından biri olarak görülmektedir. Televizyon programları içerisinde tarih içerikli belgesel filmin kolektif belleğe verilen önem neticesinde giderek daha yaygın, daha geniş bir anlatı içeriğini oluşturmaya başladığı söylenebilir. Bu nedenle medya kültürüne ilişkin yakın tarihi konu alan çalışmalarda televizyonun geçmiş

algısının kurulmasındaki önemi tartışılan güncel konulardan biri hâline gelmiştir (Özen, 2010: 176). Özellikle yakın geçmişte cereyan eden siyasi ve toplumsal olaylar, savaşlar, devlet ve devlet başkanlarının ulusal ve uluslararası ilişkileri yeniden kurgulanarak televizyon aracılığıyla sunulmaktadır. Ön plana çıkarılan karakterler ve olayların dramatize edilmesi suretiyle izleyicide bir özdeşleşme olgusu uyandıran tarih içerikli belgesellerle özellikle olayları yaşayanların geçmişi tekrar yaşadıkları görülmekte, yeni nesillerde de kolektif bellek inşa edilmektedir. Kolektif bellek ve hatırlatma bağlamında 'II. Abdülhamid, Demir Kırat, Çanakkale vb.' belgesel filmlerle, geçmiş yeniden kurgulanıp canlandırılmakta böylelikle hem gündem oluşturulmakta hem de geçmiş yeniden hatırlanmakta, hatırlatılmaktadır.

Bu çalışmada TRT'de yayınlanan "II. Abdülhamid belgeselleri" (beş bölüm) ve A Haber'de yayınlanan "II Abdulhamid Bilinmeden Bugünün Türkiye'si Bilinmez" örnekleri dikkate alınmıştır. Çalışmamızda "Eleştirel Söylem Çözümlemesi" yöntemi kullanılmak suretiyle medyanın, tarih içerikli belgesel filmlerle geçmişi yeniden kurguladığı, siyasi ve sosyokültürel bağlamda geçmişi hatırlattığı, kolektif belleği canlı tutmaya çalıştığı ve kolektif belleğin inşasına aracılık ettiği dikkat çekilmekte ve tarih içerikli belgesel filmlerin kolektif belleğin inşasında önemli bir yeri olduğuna vurgu yapılmaktadır.

1. Bellek ve Kolektif Bellek

Bellek sözcüğü, Hançerlioğlu'nun (1975: 27) "Felsefe Sözlüğü"nde geçmiş saklama ve yeniden meydana getirme yetisi, ansal bir işlem olarak tanımlanmaktayken Türk Dil Kurumu "Türkçe Sözlüğü"nde (1998: 264 / 957) şöyle tanımlanmaktadır: "Bellek yaşanılanları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, akıl, hafıza, dağarcık." Psikoloji, nöroloji, bilgisayar teknolojileri ve siyaset bilimi gibi birçok alan belleği farklı tanımlamakta ve belleğe farklı bakış açılarıyla yaklaşmaktadırlar. Bu yaklaşımlar ise alanın araçları ve kavramsal çerçeveye belirlenirler. Bu durum bellek tanımını net bir şekilde ortaya koymamakla birlikte evrensel bir yaklaşımı da olanaksız kılar. Bu bağlamda 'bellek' sözcüğünün kavramı tam olarak ortaya konulmamakla birlikte kelimenin sözlük anlamından yola çıkarak 'bilginin saklanması', diğer bir deyişle 'Bilgiyi akılda tutma, saklama işlevidir.' denilebilir.

Aristotel'e (2002: 29) göre, bellek ile duyu organları arasında doğrudan bir ilişki vardır. İnsan doğuştan bilgiye ulaşmaya çalışır. Bunu nasıl bulabiliriz? Duyu organlarımızla özellikle de gözün yardımıyla çok şeyleri tanırız veya hatırlarız. Tanıma ve hatırlama ve bilmede gözün önemli rolü vardır. Duyu organlarımızın yardımıyla hafıza oluşur. İnsan sanata ve yorumlamaya yatkındır. İnsanlarda tecrübe hafıza sayesinde gelir. Bir şeyi birkaç defa hatırlamak beraberinde tecrübeyi getirir.

Duyu organları belleğe, bellekten tecrübeye, oradan da bilim ve sanata yönlendirir. Platon'a (1968: 385) göre ise ruh eskiyi (öncekini) hatırlama yeteneğine sahiptir. Bir şeyi aramak (araştırmak) ve tanımak hatırlamak demektir. Reenkarnasyona inanan Platon'un ideasında bilgi, önceki hayattakileri (yaşanılanları) hatırlamaktır. Platon hatırlamak ve benzerlik arasında bir ilişki kurarak şu örneği verir. "Çizilmiş bir atı görünce insanı hatırlamak mümkün mü? Evet mümkündür. Buradan şu sonuç çıkmaz mı? Hatırlamak benzerlik ve farklılıklarda ortaya çıkmaz mı?" Platon'a göre, eğer bir şeyi benzerliklerinden dolayı hatırlarsak o zaman kendi kendimize "Bu benzerlik, hatırladığımızla ne kadar uyumlu ve ne derece örtüşüyor? Benzerlikler geçmişe bire bir hatırlatır mı? Platon'un soruları aynı zamanda geçmişin bire bir hatırlanamayacağını, geçmişin hatırlanmasında bir akılda kalanlar veya bir insanın söz konusu olabileceğinin işaretlerini vermektedir (Platon, 1968: 34-35).

Rogov'un bellek ile ilgili en yaygın teorisi, benzerlik teorisidir. Bu teorisinin aynı zamanda yukarıda bahsi geçen Platon'un 'hatırlama' kavramına yaklaşımıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Buna göre, olaylar birbirinden bağımsız hareket edemez. Bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Şu andaki bir olay bizi geçmişteki bir olaya götürebilir. Bu da belleğimizde saklı olandır. Hafıza sürecindeki etkenler: zaman-mekân, benzerlik, zıtlık, sebep-sonuç ilişkileridir. (Rogov, 2001: 248). Diğer taraftan, bellek, kusurlu ve eksik hatıralar, kişisel deneyimler ve ön yargılar açısından genellikle renkli derlemeler olarak kabul edilir. Ancak tarihi ve önemli bilgileri içeren bir hikâye olarak kendini gösterir (Dickerson, 2012: 24). Günlük gereksinimlerimizi veya gelecekte kullanmak üzere aklımızda tuttuğumuz veya sakladığımız bilgilerle, geçmişte yaşanılanları aklımızda tutmak veya saklamak farklı boyuttur. Tarihte yaşanmış acı bir olayı akılda tutmak, heyecan, kin, nefret, intikam duygularını içerirken matematiksel bir bilgiyi akılda tutmak gerektiğinde kullanılabilecek bilimsel bir bilgiyi içerir. Fakat her iki durum için de 'bellek' sözcüğü kullanılır.

Kolektif bellek bir mekanizma değildir ve bireysel bir beyin mekanizması gibi çalışmaz. Kolektif bellek toplumda veya gruplarda oluşan sosyal bir algı olarak işlev görür. Bu algı çoğunlukla geçmişte yaşanan acı olayları içerir ve bu olaylar da çoğunlukla siyasi ve ideolojiktir. Bu bağlamda kolektif bellek sosyolojik bir alanı kapsadığı gibi tarihe doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla kolektif belleğin yapısında geçmişte yaşanan olayları unutmama/ unutturmama, canlı tutma ve yeni nesillere aktarma vardır. Horkheimer'in deyişiyle, "Kişisel bir tarih yoktur artık." (1998: 166). Kolektif bellek çalışmalarının temel amacı hafıza üretim sürecindeki unutmaların varlığıdır. Bu nedenle de, unutmalar ya da eksik hatırlamalar hafıza çalışmalarının bir parçasını oluştururlar. Böylelikle kolektif bellek her boyutuyla ritüellere katılanlar ve objelerin yaygınlaşmış hatıralarına dayanır (Mills, 2008: 81).

Kolektif bellek çalışmaları sosyoloji temellidir. Fakat psikoloji ve tarih gibi farklı alanlarda da kullanılır. Son zamanlarda iletişim bilimlerindeki çalışmalar da bu alana önemli katkılarda bulunmaktadır. Kolektif bellek ve tarih otobiyografik bir anının parçası olarak görülmektedir (Edy, 1998: 19-20).

Durkheim, bireyin hafızasının, bireyin kendi dışında geliştiğini ve toplum tarafından belirlendiğini ileri sürer (Akt: Kansteiner, 2002: 181). Durkheim, aynı zamanda kolektif belleğin inşasında büyük kurum ve kuruluşların geniş çapta etkili olduğunu vurgulamakta özellikle din ve ritüellerin kolektif belleğin inşasında, gelişiminde grupları bir arada tutmada önemine dikkat çekmektedir (Hebert, 2008: 8). "Bellek" kavramını topluma bağlı olarak gelişen bir kavram olarak değerlendiren Halbwachs'a göre, bireyin hafızası toplumun içinde ve topluma bağlı olarak gelişen bir yapıdadır. Bireyler toplum içinde hatırlarlar ve fark ederler (Halbwachs, 1992: 38). Böylelikle Halbwachs, belleği kolektif bir çerçevede değerlendirerek belleğin kolektif bir yapıda olduğuna dikkat çekmektedir. Assmann ise belleğin, insanın sosyalleşme sürecinde oluştuğuna dikkat çeker (2001: 39-41). Halbwachs, ilk defa 1925 yılında kolektif bellek teorisini ortaya koymuş, fakat yıllar sonra günümüzde tartışma konusu hâline gelmiştir. Günümüzde bu konu sosyal bilimlerin tüm alanlarını kapsamaktadır (Nathan, 2006: 20). Halbwachs'a göre tarih değişmez ama tarihte yaşanan bir olayla ilgili kolektif bellek değişir. Bu durum tarihin yeniden inşa edilebileceğini de gösterir. Grubun değişmesiyle olaylara bakış açısı da değişmiştir. Böylelikle aynı olay yeniden inşa edilerek farklı bir boyut kazanır. (Çto Takaya Kollektivnaya Pamyat, 2005: 40-41).

İnce, kolektif belleği, geçmişte yaşanmış bir olayın bilgi akışıyla gruplar üzerinde oluşturduğu sosyal bir hafıza olarak nitelendirir (2010: 11). İnce'ye göre, aynı olayı yaşayan gruplarda kolektif bellek farklı şekilde oluşabilir. İnce'ye göre, geçmiş bilgisinin paylaşımı ve aktarımı kolektif belleğin oluşumu için sosyal grupların herhangi bir olayı aynı zaman dilimi içerisinde yaşamalarına gerek yoktur. Bilgi akışı, aile, sosyal gruplar, kitle iletişim araçları gibi farklı kaynaklardan olabilir. Bu kaynaklardan akan bilgi ise belli bir müddet sonra grubun sosyal hafızasını oluşturmaya başlar. İnce, kolektif belleğin, grubun ortak deneyimini ve alanını anlattığı için kolektif bir yapıda olduğuna ve topluluğun geçmişe dair ortak bir görüşü paylaşmasını sağladığına vurgu yapar. Bu da geçmişi birlikte yaşamayı değil birlikte hatırlamayı gerektirir. Birlikte hatırlama edini mi ise sözlü kaynaklardan nesilden nesile geçen enformel bir paylaşım olabileceği gibi medya ürünleri ya da farklı etkinlikler aracılığıyla gerçekleşen bir süreç de olabilir. Geçmişte yaşanmış ve belleklerde yer etmiş özellikle siyasi olaylar tarihi ve toplumsal süreç içerisinde siyasi bir mücadelenin ana temalarını oluşturabilir ve bu olayların zamanla elde edilen yeni bilgilerle yeniden inşası mümkündür. Nikozs 'un (2010: 2-3) deyi miyle "*Topluluğu bir araya getiren geçmişteki ortak referans*

noktalarıdır. Bu noktalar geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki bağlantıyı ve dolayısıyla kolektif belleği oluşturur.”

Dünya savaşlarını, toplu katliamları, devrimleri, ihtilalleri ve bunların sonuçlarını kaybettirdiklerini, verdiği acıları kolektif bellekten silmek kolay olmadığı gibi, kolektif bellekte saklanan bu olaylar, hatırlanma durumunda geçmişle hesaplaşma ve bugünü yönlendirme, yarını hesaplama düşüncesini de beraberinde getirir. Edy'nin (1998: 33) de söylediği gibi, *“Kolektif bellek sadece geçmişte tekrarlayıp hatırlatmaz aynı zamanda geçmişte yapılan hataları gündeme getirerek günümüze bir uyarıcı niteliği taşımaktadır.”* Geçmişte yaşanan siyasi ve sosyal olaylar günümüzle benzerlik gösterdiği noktada siyasi ve sosyal bir bağlantı kurulur. Bu bağlamda geçmiş ve günümüzle kurulan siyasal ve sosyokültürel bağlantı ölçüsünde geçmiş yeniden kurgulanabilir ve geçmişe geri dönüşün gerçekleşebildiği söylenebilir. Bu bir noktada toplumun tercihi de bağlıdır. Toplum, tarihi bütün çıplaklığıyla almak yerine kendisi, özellikle de belli siyasi eğilim içerisinde olan grupların gözüyle yeniden kurgulayabilir. Bu durumda geçmişte yaşanan herhangi bir olay hakkında nefret ve intikam duyguları oluşarak hafızalarda kalabildiği gibi, nefret ve intikam duyguları içerisinde olunması gereken bir olay da hafızalarda normal ve olması gerekenmiş gibi kalabilir. Japonya'ya atılan atom bombası hakkında Japon halkındaki kolektif bellek ile Amerikan halkındaki kolektif bellek farklı olabilir. Aynı toplum içerisindeki farklı gruplar arasında da aynı olaya farklı bakış açıları olabildiği gibi, bir grubun belleğinde saklanan bir olayın bir başka grup tarafından unutulmuş olması da mümkündür.

Kolektif bellek dedelerden, ninelerden, çocuklara torunlara sözlü anlatımlarla bir dönem yaşanmışken günümüzde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konu, olayları yaşayan kuşaklarla, yaşamayan ama bilmeleri, belleklerinde saklamaları istenilen, yeni kuşaklara öğretme ve hatırlatmadır. Böylelikle kolektif belleği, geçmişte yaşanmış olayları toplumsal zihinde saklamak, gerektiğinde hatırlamak ve kuşaktan kuşağa aktarmak olarak da değerlendirebiliriz. Bu bağlamda geçmişte yaşanan olayları, hafızasında yeniden canlandırmak, gündeme taşımak, belli zaman aralıklarıyla gündemde tutmak, nesillere aktarmak geçmişte yaşanan olayların unutulmaması için yapılan girişimlerdir. Geçmişte yaşanan, özellikle de siyasi ve ideolojik içerikli acı olayların, tecrübelerin yeni nesiller tarafından da bilinmesi ve nesilden nesile aktarılmasıyla inşa edilen kolektif bellek, tarihin yeniden kurgulanması olarak da değerlendirilebilir. Diğer taraftan, bir toplumun, bir ulusun tarihinde cereyan eden olumsuz olayların, kolektif bellekte daha kolay yer ettiği görülmektedir. Bu da devletleri de ulusal ve uluslararası ilişkilerde dikkatli adımlar atmaya zorlar.

1.1 Tarih- Kolektif Bellek İlişkisi ve Geçmişin Yeniden İnşası

Kolektif bellek, bir ulusun, toplumdaki bir grubun belleğinde yerleşir ve yaygınlaşarak topluma mal olur. Burada tarihçiler önemli aktörlerdir. Elbette tarihî kaynaklar toplumsal belleğin oluşumunda en önemli yardımcı unsurlardır. Connerton'un da ifade ettiği gibi, kolektif belleğin en iyi biçimde tarihin yeniden inşası (rekonstrüksiyon) olarak adlandırılabilir çok daha özgül bir pratikten farklı olduğunu belirtmek gerekir (1999: 25-26). Geçmişin hatırlanması, tarihi bütün gerçekliğiyle yeniden hatırlamak değildir. Çünkü tarihi bütün gerçekliğiyle hatırlamak mümkün değildir. Tarih, ancak hafızalarda kaldığı şekliyle hatırlanabilir. Toplumsal belleğin gruba özgüllüğü ile yakından ilişkili bir başka önemli özelliği yeniden kurulabilmesidir. Hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi koruması mümkün değildir, geçmişten geriye ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurgulayabildiği biçimi kalır. Filozof H. Blumenberg'in sözleri ile ifade edersek "*Hatırlamanın saf gerçekliği*" yoktur." (Assmann, 2001: 44). Tarihi olduğu gibi aktarmak doğal olarak çok zor, neredeyse mümkün değildir. Tosch'a göre "tarih" sözcüğünün iki anlamı arasındaki ayrımın çok az kişi farkındadır: Bunlar bir yandan gerçekleşmiş olayları içeren tarih, diğer yandan gerçekleşmiş olanların kolektif "temsili"dir (Tosch 1997: 23). "*Bireysel bellek gibi kalıcı ve sabit olmayan toplumsal hafıza her zaman için yeniden kurmalara tabidir.*" (Huyssen 1999: 177).

Benjamin'e (2013: 39-45) göre, "*Geçmiş tarihî olarak dile getirmek, o geçmiş gerçekte nasıl olduysa, öyle bilmek değildir.*" Benjamin'in bu sözünden de anlaşılacağı üzere geçmişe ait bilgilerin herhangi bir sebeple herhangi bir şekilde ortaya konulması tarihte yaşananların salt gerçekliğini ortaya koymaz. Bununla birlikte geçmişe ait tarihî bir olayın bilinmesi de o olayın bütün gerçekliğiyle bilinmesi anlamına gelmez. Dolayısıyla geçmişin günümüze taşınması yeniden inşa olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık hatırlama da geçmişte yaşananların tüm gerçekliğiyle açığa çıkması değil, yine Benjamin'in deyişiyle, "Bir tehlike anında parlayıverdiği konumuyla, bir anıyı ele geçirmektir." Tarih, yerini bağdaşık ve boş zamanın değil ama şimdiki zamanın oluşturduğu bir inşanın nesnesidir. Susam, bellek-tarih ilişkisine vurgu yaparak sözlü tarih çalışmalarını, kişisel anlatılar yaşam öyküleri, değişmez doğruların aktarılmasına hizmet etmekten çok, var olanların bellekte kalış, uyanış ve yeniden kuruluş biçimlerine dikkatleri çekmek için önemli bir araştırma yöntemi olarak görür. (2015: 72). Traverso, "bellek" kavramının genellikle tarih kavramıyla eşanlamı olarak kullanıldığını. Fakat "tarihin tarihi" şeklinde bir anlamlandırılmayla da farklı bir kategoride değerlendirilir ve tarihi ele geçirme gibi kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Böylelikle, geçmiş, geleneksel bir tarih anlayışından daha geniş bir çerçevede değerlendirilerek geçmişe daha farklı öznel bir bakış açısı getirmektedir (2009:1-2). Kansteiner'in deyişiyle, "*Kolektif*

bellek tarih değildir. Yine de zaman zaman benzer bir malzemedan şekillendirilir.” , (2002: 181).

Susam, tarih-bellek ilişkisini biri ulus ve tarih ilişkisinin yerini toplum ve tarih ilişkisinin almış olmasına bağlamaktadır. Susam’a göre, bu ilişki ağı tarihin manipüle ettiği belleği arşivci bir bellek olmaya zorlar. Bu durum, “Günümüz toplumunda geçmişin ve şimdinin eksiksiz biçimde korunma arzusu, bütünüyle yitip gitme ve kaybolma korkusuyla da ilintilidir.” (2015: 74). Geçmişte yaşanmış olayları hafızamızda saklarken bile yeniden kurgulayarak saklarız. Aynı olay farklı toplumsal grupların belleğinde farklı bir şekilde inşa edilir. Zaman ilerledikçe iletişim çevremiz genişledikçe tarihin inşası da aynı ölçüde farklılıklar gösterecektir. Nesiller de tarihi, yeniden inşalarıyla hatırlarlar. Aslında bellek geçmişin yeniden inşasına dayanan bir işlemdir. Geçmişte yaşananlar bellekte olduğu gibi kalmaz; günümüzün değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir. Yeni olan sadece yeni kurulan geçmiştir. Toplum, güncel fikirleri geçmişin yerine koymaz, o zamana kadar etkili olan başka gruplardan farklı şekillerde devralır (Assmann, 2001: 46).

1.2 Zaman ve Mekân Bağlamında Kolektif Bellek

Bellek, belli bir zamanın ve mekânın desteğiyle süreklilik kazanır. Kolektif bellek, belli bir zamanda (tarihte) ve belli bir mekânda gerçekleşen olayların anılaşması belli bir zamanda ve mekânda hatırlanmasıyla oluşur ve olgunlaşır. Tarihin zaman ve mekânla hatırlanması salt gerçeklikten ziyade, yorumlanarak yeniden inşası kolektif belleğin yapısını oluşturur. Assmann, hatırlama figürleri olarak adlandırdığı; zaman, mekân, grup bağlılığı ve tarihin yeniden kurulmasının toplumsal belleğin ve hatırlamanın ana hatlarını oluşturduğundan bahseder. Zaman ve mekân, toplumun veya toplumsal grupların geçmişi sistemli ve sürekli bir şekilde hafızalarında saklamaları ve hatırlamalarını sağlar. Zaman ve mekân geçmişi sadece hatırlatmakla kalmaz aynı zamanda gündeme taşıyarak canlı tutar ve gündeme taşınan tarihî olaylar yeniden inşa edilir. Assmann, hatırlamanın belli bir zamanda ve mekânda güncelleştirildiğine vurgu yaparak ortak belleğin oluşabilmesi için somut bir mekâna ihtiyaç duyulduğunu ve bunun toplumlar ve gruplar için bir dayanak noktası olduğuna vurgu yapar: *“Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler. Yani coğrafi ya da tarihî anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar.”* (Assmann, 2001: 42).

Büchel’e göre, zaman tamamlanan ya da tamamlanacak olan değil; tam tersine her aşamasında yeni ve beklenmedik anlara gebe, bilinmeyen olandır (2012: 50-51). Bu bilinmezlik ise sürekli şimdiki zamandan hareketle, zamanla kesişmeye bırakır

kendini. Zamanın anların âdetleşmesinden ibaret olan fragmanlaşmış yapısı karşısında ise deneyim, mekânın sınırlarına hapsolup bir nevi yok olmaya mahkûm edilirken insanın da zaman üzerindeki söz hakkı kaybolur. Böylece zaman, mekâna aitliği ölçüsünde hissedilir, mekânsal duraklar ile imlenir. Biçel, mekânın zamandan bağımsız, ancak zamanın algılanışında belirleyici bir faktör hâline geldiğine dikkat çekerek modern toplumsal hayat içerisinde bireyin, zaman-mekân ilişkisinin ötesine geçmeyi başardığını ve zamanı mekân üzerinden deneyimlemeye başladığına değinir. Bu durum ise kolektif belleğin her damarında görünüm kazanmıştır.

Günümüzde geçmişe duyulan ilgi sebebiyle 'kolektif bellek' özel bir süreçten geçmektedir. Böylelikle de popüler bir konumda olduğu söylenebilir. Nora, 'belleğin' çok uzun bir zamandır doğal bir ortam içinde değil, özel olarak tasarlanmış hafıza mekânlarıyla canlandığına vurgu yaparak belleği, temelleri zamana ve mekâna, imgeye, nesneye ve dokuya dayanan hatıraların ve duygusallığın varlığını sürdürdüğü zihinsel bir ortam olarak değerlendirir. Dolayısıyla, zamanın ve mekânın, nesnenin, bu nesneleri çevreleyen dokunun bellek oluşumunda önemli bir yeri olduğu, zihindeki anıların ve duygusallığın ise zaman ve mekâna bağlı olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir (Nora, 2006: 17-19).

İnce'ye göre ise zamanın ve değişimin yavaşlığı, geçmişin günümüzdeki varlığını sarsmaz ve şimdiki zaman için güçlü bir referans çerçevesi sunar; çünkü geçmişin gücü geleneklerle, şimdi içinde yaşatılmaktadır. Bu geçiş, ritüeller ve geçmişin anlatı aracılığıyla kuşaklar arasında sözle yaşatılması sayesinde de olur (2010: 18). Belli değerleri paylaşan bir toplumun geçmişinde yer eden tarihî olayları o toplumun bugününde devam eden uzantılarının hafızasında şekillendirme belli araçların sayesinde gerçekleşir (Yuliya vd., 2014: 97). Mekânlar, bellek ve hatırlamanın oluşmasında merkezî özellik taşırlar. Mekânlar toplumlara, gruplara geçmişte yaşanan olayları, belleklerinde saklama ve hatırlatmada önemli ölçüde etkilidir. Özellikle siyasi ve sosyal olayların yaşandığı mekânlar toplumun hafızasında yer eder ve olayları tekrar hatırlatır. "*Hafıza mekânları tarihi oluşturan en önemli unsurlardır.*" (Nora, 2006: 12).

1.3 Medyatik Söylem-Kolektif Bellek İlişkisi

Söylem, belirli kuralları olan ve konuşmalardan oluşan, dilin sistematik düzeni için kullanılan bir kavramdır. Söylem, bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor?), otoritesini (neye dayanarak?), dinleyiciyi (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsar. Söylem, belirli bir zaman dilimi içinde belli insan grupları arasında olan ve diğer insan grupları ile ilişkili olarak geliştirilen fikirleri, ifadeleri ve bilgileri içerir. İktidarın uygulanması böyle bir bilginin kullanımına

içkindir. Söylem, konuşma ve sohbet de dâhil olmak üzere tüm iletişim biçimlerini kapsar. Bununla birlikte sohbet ve konuşma özel olarak söze dökülen konuşmalarla sınırlı değildir, günlük uygulamalar içinde sosyal dünyayı görme, sınıflandırma ve ona tepki verme yollarını da içerir (Punch'dan 2005, akt: Ekşi ve Çelik, 2008: 100).

Söylem bir konu hakkındadır ve alıcı ile verici vardır. Diğer bir deyişle bir konu hakkında söyleyen ve iletilenin varlığıdır. *“Bir söylem vericinin kendi değer yargılarını (konuşma biçimini, tutumlar, davranışlar, yargılar, düşünsel tutumlar, vb.) yansıtır. En genel anlamıyla “söylem”, konuşan kişinin kendi söyleme durumları içinde ürettiği bir dilsel edimdir denilebilir.”* (Günay, 2013: 25-26).

Söylemin anlaşılması ve yorumlanabilmesi için, kullanılan dilin yapısı ve söylemin odaklandığı olay örgüsünün bilinmesi gerekir. Söylemin anlaşılması ve yorumlanması metnin veya diyalogun yeniden üretilmesi demektir. Bu bağlamda metin, tarihi olaylar çerçevesinde oluşturulmuşsa söz konusu metnin anlaşılması ve yorumlanması, olaylarla ilgili bilgi sahibi olunmayı gerektirir. Kişisel ön yargılar, anlama ve yorumlama sürecinde yönlendirici olabileceğinden, metne kişisel ön yargılarla değil, açık bir görüş ve tarafsız bir yaklaşımla geniş bir perspektiften yaklaşmak gerekir. Her söylemin ideolojik olduğu söylenebilir. Fakat medyatik söylemler genel itibarıyla ideolojik olduğu gibi aynı zamanda siyasi ve sosyokültürel bir yapı arz ederek verici (söyleyen) ile iletilen arasında medyatik bir yapı içerir. Bu yapı çerçevesinde amaçlar (hedefler) ve mesajlar vardır. Hedefler ve mesajların ise kolektif belleğin inşasıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olduğu söylenebilir.

Sözen'e göre medya, dilsel öğelerle birlikte televizyonda olduğu gibi görsel öğeleri de kapsamına alan bir yapı içermektedir. Dilsel ve görsel öğeler sadece medya gerçekliğinin yanı sıra, konuşan-duyan, yazan-okuyan arasındaki ilişkileri de organize eder (1997: 45). Harman ve Chomsky'ye göre, medyanın toplumsal amacı, topluma ve devlete egemen ayrıcalıklı grupların ekonomik toplumsal, siyasal gündemlerini halka aşmak ve bunları savunmaktır. Bu bağlamda medya, konuları seçme, ilgilenilecek olayları saptama, bu olayların hangi sınırlar içerisinde işlenileceğini belirleme, bilgileri çeşitli süzgeçlerden geçirme, vurgu ve üsluba karar verme, gibi yöntemlerle hizmet etmektedir (1998: 100). Medya aracılığıyla olayları ilk kez öğrenen bireyler için olay hikâyeden öte gitmez. Fakat olayları yaşayanlar veya ayrıntıları öğrenmek isteyen bireyler için medya bir iletişim işlevini yerine getirebilir. Böylelikle medyanın, kolektif bellek bağlamında geçmişi hatırlama ve duygusal bir bağ kurma noktasında önemli bir yeri olduğu söylenebilir (Edy, 1998: 34). Sözen, medya söylemiyle kolektif bellek ilişkisini medyatik hafıza bağlamında değerlendirerek medyanın dil kullanımını belirleyen medya söylemlerini olayların kamu anlatılarına dönüşümü, gündem oluşturma, tarihsel anlamda geçmişe ait olaylar, medyatik hafızayı tanımlayıcı ve belirleyici birer etken olarak görür.

Medyatik hafızayı ise semantik, kamusal, yakın tarihi hatırlama biçimlerine ilişkin enformasyonları depolayan bir hatırlama biçimi olarak değerlendirir (1997: 13).

Medya geçmişte yaşanmış olayları gündeme taşıyarak kolektif belleği inşa eder veya günceller. Medya kolektif belleğin inşasında, genellikle geçmişte yaşanmış siyasi olayları ve etkilerini konu olarak gündemine alır. Medya bu yönüyle, geçmişte yaşanmış siyasi olayları yeniden inşa edip canlı tutarak toplumu veya hedef gördüğü toplumsal grupları yönlendirmeyi de amaçlar.

1.4 Belgesel Film-Kolektif Bellek İlişkisi

Belgesellerin söylem ve yöntemleriyle, işledikleri konularla kolektif belleği muhafaza etme çabaları bir açıdan arşiv çabası olarak görülebileceği gibi, kendilerine özgü söylem, anlatı ve temsil ediş biçimleriyle de kolektif belleğin inşasında doğrudan aktör olarak görev yaptıkları söylenebilir. Belgesel sinemanın kolektif belleğin inşasına katkı sağladığına vurgu yapan Susam, belgesel örneklerin büyük bir bölümünün yıllardır belleklerde bastırılan konulara yönelik olduğuna dikkat çekmektedir. Günümüze kadar gelen tarihî süreç içerisinde konuşulması dahi yasak olan, belleği uyandırmaya canlı tutmaya dayalı hikâyeler, olaylar tanıklıklar ve tanık hikâyelerine dayandırıldığı görülmektedir (Susam, 2015: 119-120).

Özdemir ise, sinemanın özellikle de belgesel sinemanın 2000'li yılların ikinci yarısından sonra tamamen geçmişte yaşanan travmalara odaklandığından bahseder ve Türkiye örneğini vererek sinemada toplumsal travmalara yönelik ilginin, hiç de küçümsenecek boyutlarda olmadığına değinir. 1990'lı yılların ikinci yarısından ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren sinemanın ve televizyonun 12 Mart 1971 askeri muhtırası ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve azınlıklarla ilgili konulara yer verdiğinden bahseden Özdemir, filmlerde geçmişin konu edildiğine değinerek medya belleğine dikkat çeker (2012: 152).

Robert Falherty'nin, Kuzeyli Nanook (Nanook of the North, 1922) ve Moana (1926) gibi filmlerle ilk önemli belgeselci olduğu bilinmektedir (Monaco, 2002: 276). Belgesel sinemanın ilk olarak 1920 yılında Robert Flaherty'nin "Nanook of the North" (Kuzeyli Nanook) adlı filmiyle başladığı, daha sonraları ise Sovyetler Birliği'nde Dziga Vertov'un "sinema-göz" deneyimleri (1923), Fransa'da Cavalcanti'nin "Rien que les heures" (Yalnızca Saatler, 1926), Almanya'da Ruttmann'ın "Berlin'i" (1927) ve İngiltere'de Grierson'ın "Drifters" (Balıkçı Tekneleri, 1929) adlı belgesellerle devamlılık arz ettiği görülmektedir (<https://asinema.wordpress.com/2007/07/12/belgesel-sinema-tarihi>).

"Belgesel" terimi ilk kez 1926 Şubat'ında John Grierson tarafından Robert Flaherty'nin "Moana" adlı filmini tanımlamak için New York Sun'da

kullanılmıştır. Fransızca kökenli bu sözcük daha çok gezi filmlerini nitelemek için kullanılmıştır” (Katz, 1994, 373). “Gezi anıları, yalnızca gezen için değil, her izlenimden bilgi edinen kişiler için de öğretici ve eğlendirici özellikler taşımaktadır. Zamanın içinde kalan izler olarak anılar, onları yaşayanları yeniden o anlara götürürken, başkalarına da çok sayıda izlenim, düşünce ve esin vermekte, zamanın sayısız deneyimlerle elde edilmiş sağlam birikimlerini genç kuşaklara öğretmektedir.” (Cerci, 2012:3).

Kolektif belleğin inşasını kültürel ve iletişimsel bellek oluşumlarından ayrı ve bağımsız olarak düşünemeyiz. Tarih boyunca insanların tüm yapıtlarının kolektif bellekle ilişkili olduğu, kolektif belleğin inşasında payı olduğu söylenebilir. Sanatsal yapıtların bu inşada önemli bir işlevi vardır. Özellikle görsel öğelerin iletilme biçimleriyle geçmişin yeniden yorumlanması ve aktarılması dikkat çekmektedir. Sinemayı kolektif belleğin en etkili temsil ve iletişim araçlarından biri olarak kabul edersek sinema türleri içerisinde belgesellerin de kolektif belleğin inşasında ne kadar önemli olduğunu göz ardı edemeyiz. Belgesellere dikkat edildiğinde görülecektir ki son yıllarda yapılan belgeseller tarihî konular ve olaylar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle devlet tarafından yaptırılmış belgesellere bakıldığında, büyük bir bölümünün resmi tarih tezlerini güçlendirdiği, ulus-devlet inşası çerçevesinde şekillendiği görülebilir. Atatürk, Osmanlı Çanakkale Savaşı, Balkanlardan göç, Kurtuluş Savaşı vb tarih tezlerinin ışığında gerçekleştirilen bu filmlerin devletin ve kurumlarının referans çerçeveleriyle ortaya konulan belgeseller olduğu görülmektedir. *“Belgeseller genellikle büyük tarihsel anlatıların yerine kişisel olanı koyarak geçmiş de bugünü de daha insan merkezli anlamamızı sağlıyorlar. En önemlisi de önyargıları temizleyip değiştirebiliyor olmaları.”* (Susam 2015:180-183). Tarih içerikli belgesel filmlerin, geçmişte yaşanan olayları yeniden inşa ederek temsil etmesi, hem kolektif belleğin inşasında hem de hatırlama konusunda etkili olduğu gibi günümüzün değerlendirilmesi ve geleceğe ışık tutulması noktasında da önem arz ettiği görülmektedir.

Son dönem belgesel sinema, tarihî yerleri, evleri, çeşitli meslekleri, hayvanları anlatan önceki belgesellerden farklı olarak, geniş bir konu çeşitliliğine sahiptir. İnsanın merkezde olduğu yeni belgeseller, tarihsel konuları olduğu kadar (Hititler, Gelibolu gibi), onun tarihini, kişisel geçmişinden (Dersim’in Kayıp Kızları, Nahide’nin Türküsü gibi), ... çeşitli konuları ele alır. Tarihî konuları ele alırken de, izleyiciyi resmi tarihe farklı bir gözle, daha insani biçimde bakmaya çağırır (Akbulut, 2010: 121).

Tarih içerikli belgesel sinemada yönetmenin görevi olaylara tarihçi bir yaklaşımla bakmak olmadığı gibi, ortaya koyduğu yapıt da tarihî bir belge niteliği taşımaz. Belgeseller yoluyla ortaya konulan olaylar ve anlatılan hikâyeler bir noktada izleyiciyi ötekini anlamaya zorlar. *“Belgesel sinema ontolojisi gereği her ne anlatırsa anlatsın bellekle sıkı bir ilişki içinde yapar bunu.”* Belgesel film yapımcıları veya yönetmen, tarihî çerçevenin dışında kalanlar ve görünmeyenleri

hedefleyerek harekete geçer, yaşanmış olaylardan, bir takım tarihî gerçeklerden kendine özgü bir anlatımla yapıtı ortaya koyar, çoğu zaman da bir vicdan çağırısı yapar ama bir bilim adamı veya tarihçi olduğu söylenemez (Susam, 2015: 184).

2. Yöntem (Eleştirel Söylem Çözümlemesi)

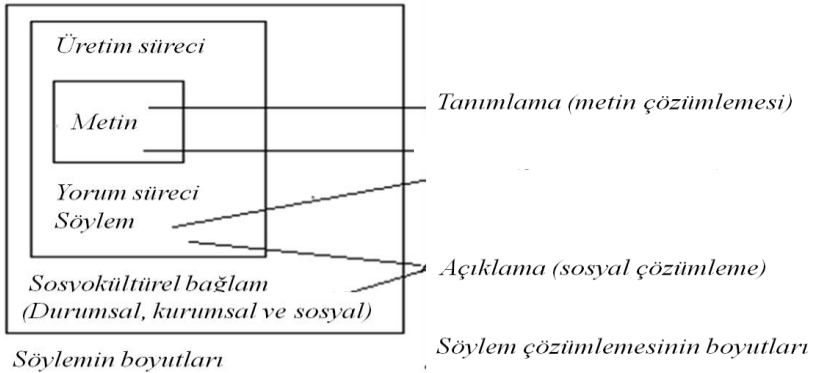
Söylem çözümlemesinde anlama ve yorumlamayı, güncelliğini koruyan önyargılardan uzak tutmak gereklidir. Çünkü tarihsel bilginin hedefine ancak o konuya dair kişisel fikir ve değerlerden uzaklık ve geçmiş dönemlerdeki fikir ve değerlerin dünyasına tam anlamıyla 'açık fikirli olma' yoluyla ulaşılabilir. Metnin oluşturduğu ortam, yazarın hisleri ve düşüncesi olarak temelde yorumcu için önemli olmayıp kendi çerçevesinde kastedilen şey olarak önemlidir. Bu bağlamda metnin anlaşılması ve yorumu yazarın şahsı çerçevesinden değil, metin çerçevesinde başlar. Metnin anlaşılması ve yorumu neticesinde, yazarın ortaya koymak istediği (ortaya konulmak istenen, amaçlanan bir durum varsa), amaçladığı nokta açığa çıkarılır. Metnin anlaşılması kişiler arasındaki bir ilişkinin devreye girmesinden dolayı değil, ama metnin anlatmaya çalıştığı ana meseleye katılımdan dolaydır. Yine bu katılım, bir kişinin kendisini bugünkü dünyaya ait göstermesi için metne izin verirken kendi dünyasından fazlaca dışarıya çıkamayacağına da işaret eder (Palmer, 2008: 237-242).

Belli bir toplumsal statüde yer alan ve eğitilmiş olan bir bireyin konuşma biçimi, karşısındaki dinleyicinin toplumsal statüsüne ve eğitimine göre değişiklik gösterir. Bu nedenle çözümleme yapanın söylem türlerine dikkat etmesi gerekir. Böylelikle hem söylem çözülür hem de hangi amaçla söylendiği ortaya konur (Rıfat, 2008: 99). Bu noktadan hareketle söylem, dilin kuralları çerçevesinde oluşan semantik bir dilbilimsel sistem iken sentaks, yani anlam, söylemin (cümlelerin) semantik yapısıyla örtüşerek, söylemle ortaya konulan düşüncüyü açığa çıkaran olarak varsayılabilir. Açığa çıkarılan düşünce cümlelerin çözülmesiyle gerçekleşir. Çözümleme ise söylemde, doğrudan (direct), ve dolaylı (indirect) ifadeleri ortaya koyar. Söylem çözümlemesi genel olarak doğrudan ve dolaylı ifadelerin arkasında gizlenen mesajı odaklanır. Bu mesaj ise olay örgüsü çerçevesinde kim, kime nerede ne maksatla, ne söylüyor? soruları çerçevesinde söylemin anlamını ortaya koyar.

Kim nasıl ve niçin konuşuyor? Kim nasıl dinliyor ya da susuyor? Kim nasıl yazıyor veya nasıl okuyor gibi sorularla başlayan söylem analizi varsayımlardan değil belirsizliklerden hareket eder. Ayrıntılara odaklanan söylem analizi pragmatiktir. Yani, dili kullanan insanların dille ne yaptıkları sorusuna cevaben bir söylemdeki linguistik özellikler onların ne yaptıklarını anlamak amacıyla inceler (Sözen, 1999: 106). Eleştirel söylem çözümlemesinde hedef, anlama ulaşma ve

ulaşılan anlam üzerinden yorumlamadır. Yapılan yorum söylemde, ortaya konulmak isteneni (mesaj, bilgi, düşünce) içerisinde bulunduğu konum itibarıyla (olay örgüsü) değerlendirir ve açığa çıkarır. Eleştirel söylem çözümlemesi geniş bir alanı kapsamakla birlikte daha çok politik ve ideolojik bir çözümleme olmasıyla, söylemle ortaya konulan toplumsal olaylar veya toplumsal sorunların çözümlemesidir. Diğer taraftan, eleştirel söylem çözümlemesi, toplumsal yapının ve iktidar ilişkilerinin metindeki izdüşümünü bulmayı amaçlar. Böylelikle bu yöntemle hem dili hem de göstergesel biçimleri; beden dili ya da görsel imgeler, söylem ve diğer toplumsal pratiklerin öğeler arasındaki diyalektik ilişkisi çözülür (Fairclough, 2003: 205). Van Dijk'e göre, eleştirel söylem çözümlemesi, güç, hâkimiyet, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, kazanç, yeniden inşa, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen gibi temaları ön plana çıkaran ve araştırma alanı olarak bu konuları işleyen söylem çözümlemesi yöntemidir (2003: 355).

Fairclough'a göre, eleştirel söylem çözümlemesi, dili sosyal bir eylem biçimi olarak gören ve söylemin sosyal ve siyasi iktidar öğelerini tartışan disiplinler arası bir çözümleme yöntemidir (2001: 20). Diğer taraftan Fairclough, söylem çözümlemesinin belli kuralları olmadığına vurgu yaparak araştırmacıların konu bilgilerine göre farklı yorumlar yapabileceklerine dikkat çeker (Fairclough, 1992: 225). Fairclough, söylem çözümlemesini üç boyutlu bir yaklaşımla aşağıdaki şekil üzerinde şöyle göstermektedir:

Şekil: 3.1. (Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman, New York.).

Fairclough'ın söylem çözümlemesi birbiriyle bağlantılı üç aşamadan oluşan, üç boyutlu bir çözümlemedir. Çözümlemenin merkezinde metin vardır. *Birinci boyutta* metnin yapısı (kişi, yer, zaman, olay, anlatıcı), metindeki gramatik

özellikler, kullanılan kelimeler ve sözcükler üzerinde durulur. *İkinci boyut* metindeki söylemlerle metnin yorumlanması aşamasıdır. Bu aşamada, söylemlerin, birinci aşamadan hareketle (gramatik yapı, seçilen sözcükler, kelimeler) yorumları yapılır. Bu aşamada, çözümleme daha genişletilmiştir, aynı zamanda da çözümlemenin bu boyutu üretim sürecidir. Söylemlerdeki ideolojik, siyasi veya toplumsal ifadeler ortaya konarak yorumlanır. Yani var olan metin yapılan yorumla tekrar inşa edilme sürecindedir. *Üçüncü boyut*, söylemlerin yorumlanmasıyla elde edilen verilerden hareketle daha geniş bir çerçevede sonuca ulaşma ve açıklama aşamasıdır. Bu aşamada verilen söylemlerle ne amaçlanmak istendiği, hangi mesajların verilmek istendiği, söylemlerde yazarın (veya senaristin) siyasi veya ideolojik taraf olup olmadığı, sosyal bir çözümlemeyle açıklama yapılarak ortaya konur (Fairclough, 1995: 98).

Fairclough'ın yukarıda belirtilen üç boyutlu modeli, eleştirel söylem çözümlemesi için bir çerçeve oluşturur. Bu modele göre, metinlerin diğer metinler ve sosyal bağlam içerisinde çözülmesi ilkesine dayandığı görülmektedir.

Fairclough ve Wodak (1997) eleştirel söylem çözümlemesinin temel ilkelerini şöyle ortaya koyar:

1. *ESÇ sosyal problemler üzerinde durur.*
2. *Güç ilişkileri tutarsızdır.*
3. *Söylem, toplum ve kültürü ortaya çıkarır.*
4. *Söylem, ideolojiktir.*
5. *Söylem, tarihidir.*
6. *Söylem, metin ile toplum arasında aracılık yapar.*
7. *Söylem çözümlemesi, yorumlayıcı ve açıklayıcı niteliktedir.*
8. *Söylem, sosyal eylemlerin bir formudur (Akt: Scollon, 2001: 141).*

Kısaca özetlenecek olursa EÇS'nin ilgi alanı toplumsal sorunlardır. Amacı, toplumdaki güç-iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmaktır. Metnin yapısından ziyade sosyal yapı ve etkileşimin yapısını açıklar. Tarihsel, yorumlayıcı ve açıklayıcı bir analizdir.

3. II. Abdülhamid Belgeselleri Örneği Üzerinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi

II. Abdülhamid belgeselleri üzerinden yapılacak olan eleştirel söylem çözümlemesi görsel göstergeler dışarıda tutularak sadece söylem üzerinden hareketle ele alınacaktır. Çözümleme, Fairclough'un üç boyutlu eleştirel söylem

çözümlemesi kapsamında *metin (metnin yapısı, gramatik özellikler)-yorum (üretim süreci; ideolojik, siyasi veya toplumsal ifadeler) -sonuç (amaç, mesajlar, siyasi ve ideolojik taraflılık)* çerçevesinde bir şematik yapı içermektedir.

3.1 II. Abdülhamid Belgeseli TRT 1. Böl.

“-Saltanat tahtından indirildiğini tebliğ eden dört adamdan hiç biri Türk asıllı değildi. İçlerinde Yahudiler, Ermeniler vardı. Başkanları Esat Paşa hariç hepsi ‘İttihat ve Terakki’nin önde gelen üyeleri idi.”²

Tanımlama (söylem / metin): Metin olumsuz bir cümle ile başlamakta olup kişi adları, millet adları ve örgüt (cemiyet) adına vurgu yapılmaktadır. *“Hiç veya hiçbirisi”* cümlede kesinlik ifadeleridir. Millet adları ve örgüt adı ön plana çıkarılmaktadır.

Olay Örgüsü: II. Abdulhamid’in tahttan indirildiğini tebliğe gelen ekibin ittihat ve terakki üyesi ve aynı zamanda Yahudi ve Ermenilerde oluşması.

Yorum (çözümleme süreci): II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ile ilgili yukarıdaki söylemle dikkat çekilmek istenen azınlıklar (Yahudiler, Ermeniler) ve bunların ‘ittihatçı’ olmalarıdır. Bu söylemle Abdülhamid’i tahttan indirenlerin hangi milletten ve hangi örgütten olduklarına dikkat çekilmektedir. Dikkat çekilen diğer bir husus ise Esat Paşa’nın “İttihat ve Terakki” üyesi olmamasıdır.

Açıklama / Sonuç (sosyal çözümleme): Söylemler arası bağlam noktasından incelendiğinde Birinci cümle *“...dört adamdan hiçbirisi Türk asıllı değildi.”* söylemi ile sonuçlanırken ikinci cümle *“İçlerinde Yahudiler, Ermeniler vardı.”* söylemiyle devam etmektedir. Aynı zamanda bunların ‘ittihatçı’ olduklarına da dikkat çekilmek suretiyle söylemler arası bir bağ oluşturulmakta, siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir. Diğer taraftan metin bir bütün olarak incelendiğinde metnin anlamsal yapısında Sultan II. Abdülhamid’i tahttan indiren yapılanmanın İttihat ve Terakki olduğu ve bu cemiyet üyelerinin genelini de Yahudi ve Ermenilerin oluşturduğu mesajı verilmektedir. Böylelikle de “İttihat ve Terakki”nin ihanet içerisinde olan bir cemiyet olduğu üstü örtülü bir ifadeyle mesaj olarak verilmekte ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edildiği görülmektedir.

Yılmaz Öztuna (Tarihçi): *Türkün yetiştirdiği imparatorluk şuuruna malik son büyük devlet adamıdır. İmparatorluğu liyakatla temsil etmiştir.*

² İsimli metinle belgeseldeki anlatıcıya aittir.

Prof. Dr. Heat LOWRY (Tarihçi): *Bilhassa 18. Ve 19. Yy padişahlarının belki en büyüğü... Fatih'ten sonra en büyük padişahlardan biri.*

Doç Dr. Erhan AFYONCU (Tarihçi): *Ülkemizde uzun yıllar olumsuz bir imaj çizilmesine rağmen II Abdülhamid, Osmanlı tarihinin en büyük padişahlarından birisidir.*

Tanımlama (Metin): Yukarıdaki söylemler yapı itibarıyla olumlu olup Sultan Abdülhamid odaklıdır. *Bilhassa* sözcüğü cümleye özellik anlamı katmaktadır ve cümle sonundaki sığata atfendir. Üçüncü söylemde kullanılan *rağmen* edatı *karşın* anlamındadır ve kendinden sonra gelen ifadeye dikkat çeker

Olay Örgüsü: II. Abdulhami'in büyük bir devlet adamı olduğı çerçevesindedir.

Yorum (Çözümleme süreci): Seçilen kelimeler övgü ifadeleri içermesiyle birlikte tekrara gidilmesi vurgulanmak istenen noktaya odaklanıldığını gösterir (...*en büyüğü*). Tarihçilerin yukarıdaki söylemleriyle Sultan Abdülhamid'in siyasi çerçevede büyük bir devlet adamı olduğı ortaya konulmaktadır. Birinci söylemdeki millet adına (Türk) dikkat çekilmekte ve Sultan Abdülhamid, Türklük ve imparatorluk şuurıyla özdeşleştirilmektedir.

Açıklama (Sosyal çözümleme): Yukarıda ortaya konulan tarihçilerin II. Abdülhamid odaklı ifadeleri onun büyük bir devlet adamı, en büyük padişahlardan biri hatta en büyüğü olduğı doğrultusundadır. Burada verilmek istenen mesaj, geçmişte II. Abdülhamid aleyhinde yazılan, çizilenlerin gerçeğı yansıtmadığı tam tersi onun büyük bir devlet adamı ve büyük bir imparator olduğudur. Bu da hem günümüze hem de gelecek nesillere verilmek istenen bir mesaj niteliğı taşımakta ve bu bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir.

Prof. Dr. François Goergeon (Tarihçi): (...) *bugün Abdülhamid'i, Tanzimat Dönemi'nin reformcusu olarak modernleşmeye hız kazandıran biri olarak cumhuriyetin de faydalanacağı bir alt yapının oluşmasına katkısı olan biri olarak görmektedir.*

Prof. Dr. Frederick ANSCOMBE: *Ekonominin korunması, ayrıca kendi hükümdarlığını Avrupa'nın ve dünyanın en büyük güçlerinden biri olarak muhafaza etme yönünde hareket etmiştir.*

Tanımlama (Metin): Metnin yapısında kısa ve net ifadeler yer almaktadır. *Modernleşme, reform, ekonomi* kelimeleri çerçevesinde kurulan cümleler olumlu ifadeler içerip Sultan Abdülhamid odaklı söylemlerdir.

Olay Örgüsü: II. Abdulhamid'in reformcu ve modernist bir padişah olması.

Yorum (Çözümleme süreci): Sultan Abdülhamid'e atfen seçilmiş kelimeler gerek Sultan Abdülhamid gerekse dönemini ifade etmektedir. Özellikle "Cumhuriyet döneminin alt yapısının oluşmasına katkısı" olması söylemiyle Sultan Abdülhamid'in ileri görüşlü bir devlet adamı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Açıklama (sosyal çözümleme): Yukarıdaki söylemlerde Sultan Abdülhamid'in modern, reformcu kişiliğinden bahsedilmekte ve kendi döneminde ekonomiyi muhafaza ettiğine dikkat çekilmektedir. Bu aynı zamanda o dönemde ekonominin normal olduğunun da ifadesidir. Diğer bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan Abdülhamid döneminde ekonomik bir sıkıntı yaşamadığına vurgu yapılmakta ve bu bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir. Yukarıdaki söylemler Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist güçler tarafından abluka altına alındığı bir dönemde II. Abdülhamid'in emperyalist güçlere karşı mücadele edip imparatorluğun dağılmasını engellemeye çalıştığına dikkat çekilerek hem dış politikayı çok iyi bildiği hem de dış güçlerle olan mücadelesindeki başarısına vurgu yapılmaktadır. Böylelikle II. Abdülhamid'in vatani ve milleti için verdiği mücadele ortaya konularak siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir.

3.2 II. Abdülhamid Belgeseli TRT 2. Böl.

Aşağıda gazeteci Ali Suavi hakkında Yılmaz Öztuna'nın söylemleri günümüzle bağlantısı noktasında dikkat çekicidir.

Yılmaz Öztuna (Tarihçi): *Ali Suavi, bir gazeteci. Her rengen boyanmış bir gazeteci. "Her rengen boyanmış" benim tabirim değil. Arkadaşı Namık Kemal'in Ali Suavi hakkında kullandığı tabir. Böyle bir gazeteci İngiliz ajanı. Kesin şekilde Birtish Entelajian Servisi'nin adamı, İngiliz ajanı.*

Tanımlama (Metin): *Metinde özne yüklem bağlamıyla özneye olumsuz bir tablo çizildiği görülmektedir. "Kesin şekilde" ifadesi ise söyleme tartışmasız kabullenmişlik anlamı vermektedir. Söylemde geçen alıntıyla da öne sürülen iddi güçlendirilmektedir.*

Olay Örgüsü: Gazeteci, Ali Suavi'nin İngiliz ajanı olduğu yönünde.

Yorum (Çözümleme süreci): Ali Suavi için seçilen kelimeler, ifadeler siyasi, ideolojik ve sosyokültürel bağlamda yergi içermektedir. "Her rengen boyanmış bir gazeteci" söylemiyle Ali Suavi'nin her kılığa girebilen bir karaktere

sahip olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda deyim hâlinde gelen söylemler Namık Kemal'in tabiriyle de desteklenmektedir.

Açıklama (sosyal çözümleme): Yılmaz Öztuna'nın söylemleriyle Ali Suavi'nin şahsında medyaya dikkat çekilmektedir. Medya mensuplarının yabancı istihbarat servislerine hizmet ettikleri ve bunların içinden özellikle İngilizlere vurgu yapılması ve İngilizlerin medya mensuplarını nasıl kullandıkları yönünde mesaj verilmesiyle siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir.

3.3 II. Abdülhamid Belgeseli TRT 3. Böl.

"Her zaman danışabileceği güvenilir devlet adamlarından oluşan bir ekip vardı."

Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca: *İdareyi kontrol ederken merkezde oluşturduğu bir yaverlik ve danışmanlar sistemi var. Sarayda kendisine bağlı idari bölümde üç tane daireden söz ediliyor.*

"-Sultan Abdülhamid, devlete ait kararların alınmasında son ve tek yetkili kişiydi. Uzmanların görüş ve önerilerini içeren ayrıntılı raporları büyük bir titizlikle inceledikten sonra kesin kararını verirdi. Bu yöntem bir bakıma merkezi otoriteye dayalı başkanlık sisteminin benzeriydi. Bu durum geniş imparatorluk coğrafyasına yayılması istenen devlet düzeninin zorunlu kıldığı şartlardan biriydi."

Tanımlama (Metin): Metnin başında geçen her zaman ifadesi devamlılık arz eden bir ifadedir. Söylemler arası bağlam birbirini tamamlayıcı bir yapı arz etmekte ve Sultan Abdülhamid'e atfen olumlu, kesin ifadeler kullanılmaktadır.

Olay Örgüsü: II. Abdülhamid'in tek adam olmasının yanında bir danışma meclisinin olduğu ve devlete ait kararlarda uzmanların görüş ve önerilerine başvurduğudur.

Yorum (Çözümleme süreci): Metindeki birinci söylemde II. Abdülhamid'in tek adam olmasına vurgu yapılırken ikinci söylemde uzmanların görüşlerini aldığını ifade eden bir giriş yapılmasıyla her iki söylemde birbirini tamamlayıcı bir bağ kurulduğu görülmektedir. Metinde siyasi ve toplumsal ifadelere yer verilmekte, kullanılan kelimelerle ortaya konulan söylemlerde Sultan Abdülhamid'in diktacı bir zihniyete sahip olmadığı ortaya konulmak istenmektedir. Diğer taraftan Sultan Abdülhamid'in idari yöntemine yer verilmekte uzmanların, danışmanların görüşleri çerçevesinde merkezi otoriteye bağlı bir devlet yönetimi yaklaşımına dikkat çekilmektedir.

Açıklama (Sosyal çözümleme): Belgeselin bu bölümünde Abdülhamid'in devlet adamlarından oluşan uzman bir ekiple devleti yönettiği, bir danışma sistemi kurduğu anlatılmakta ve aynı zamanda bu bölümün çerçevesi çizilmektedir. II. Abdülhamid'in dikta yanlısı bir yönetim uyguladığı söylemlerine karşı olarak yukarıdaki ifadelerle Abdülhamid'in tek adam olduğu fakat bunun yanında bir danışmalar sistemi kurduğuna dikkat çekilir. Kararları tek başına almadığı, bir ekip çalışmasıyla hareket ettiği, güvenilir ve bilgili kişilerden oluşan danışmanlarından aldığı raporlarla stratejiler oluşturduğuna vurgu yapılmaktadır. Amaç Abdülhamid'in dikta yanlısı bir rejim uygulamadığını ortaya koymak olarak değerlendirilebilir. Yukarıda geçen metinde birinci söylemde II. Abdülhamid'in tek adam olmasına vurgu yapılırken ikinci söylemde uzmanların görüşlerini aldığını ifade eden bir giriş yapılmaktadır. Her iki söylemde birbirini tamamlayıcı bir bağ kurulduğu görülmekte ve günümüzde tartışılan 'Başkanlık' sistemine benzetilerek başkanlık sisteminin dikta bir sistem olmadığı noktasında mesaj verilmek suretiyle siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir.

3.4 II. Abdülhamid Belgeseli TRT 4. Böl.

Yılmaz Öztuna: *Sultan Abdülhamid çok parlak bir diplomat dış siyasete fevkalade aklı eriyor.*

Prof Dr. İlber Ortaylı: *Sultan Abdülhamid'in diplomasiyi çok iyi takip ettiği ve diplomatik manevraları iyi kullandığı açıktır. Yani bunu Avrupa'nın büyük devlet adamları şikâyetçi olsalar da söylemişlerdir. Bir kalkınma hamlesine girişilmiştir Anadolu için. Demir yolları, zirai sistemde bazı ıslahat, mektepler, çok önemli liseler, sanayi mektepleri bu döneme has şeylerdir, müzeye kadar.*

Prof. Dr. Frederick Anscombe: *Abdülhamid'in ünlü bir sözü vardır. "İngiltere çok tehlikeli bir güçtür çünkü politikalarına güven olmaz."*

Tanımlama (Metin): Söylemler kullanılan kelimeler Sultan Abdülhamid'e yönelik olumlu ve övgü içerikli bir yapı arz etmektedir. Diplomasiye, eğitime ve icraata yönelik terimler ve isimlere yer verilmektedir Söylemlerde bir ülke adı geçmekte (İngiltere) ve bu ülkeden olumsuz ifadelerle söz edilmektedir.

Olay Örgüsü: II. Abdulhamid'in diplomatik bir deha olmasının yanında ıslahatçı olması yönündedir.

Yorum (Çözümleme süreci): Metinde özellikle siyasi ifadeler kullanılmakla Sultan Abdülhamid'in diplomasiyi çok iyi bildiği vurgulanmaktadır. Özellikle dış siyasete dikkat çekilerek Sultan Abdülhamid'in bu konuda çok iyi olduğu

tartışmasız kesin ifadelerle ortaya konulmaktadır. Sultan Abdülhamid'in yaptığı icraatlara yer verilmekte ve bununla da o dönemde modernleşme bağlamında yapılabilecek icraatların gerçekleştirildiği tek tek sıralanmaktadır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerden geri kalmadığı bir takım ıslahatlar ve kalkınmalar gerçekleştirdiğine dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan İngiltere ile ilgili söylem de dikkate değerdir. İngiltere'nin güvenilemeyecek bir ülke olduğuna vurgu yapılmıştır.

Açıklama (Sosyal çözümleme): Yukarıdaki söylemlerde II. Abdülhamid'in diplomatik zekâsı tekrar tekrar ön plana çıkarılmak suretiyle kolektif bellek inşa edildiği görülmektedir. Aynı zamanda yaptığı reformlar özellikle eğitim, öğretim alanındaki girişimlerine vurgu yapılmaktadır. Abdülhamid'in bir taraftan dış güçlerle mücadele ederken diğer taraftan içeride modernist atılımlar gerçekleştirdiği görülmektedir. Söylemlerde İngiltere üzerinde özellikle durulmak suretiyle de siyasi ve sosyokültürel bağlamda mesaj verilmektedir. Bu mesajın hem günümüz hem de gelecek için önem arz ettiği söylenebilir. Metinde gerek Sultan Abdülhamid'in diplomatik zekâsı, dış politika bilgisi ve dış politikadaki tespitleri gerekse içerdeki siyasi ve ekonomik icraatlarına dikkat çekilmek suretiyle siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edildiği görülmektedir.

3.5 II. Abdülhamid Belgeseli TRT 5. Böl.

"-(...) bu dönemde 1900'lü yıllarda bir üniversite kurulmuştur. Eğitim alanında çok önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. (...) Bu bağlamda 1889 yılında mülkiye, baytar mektebi açılmış, mektebi harbiye ise büyük gelişme göstermiştir. 1900 yılında mühendislik, edebiyat ve ilahiyat şubelerinden oluşan modern anlamda üniversite olarak 'Dar-ül Fünun-Şahane' açılmıştır."

Yılmaz Öztuna (Tarihçi): *Bugünkü bütün büyük okullar Sultan Abdülhamid döneminde açılmış okullardır.*

Tanımlama (Metin): Metnin genel yapısı geçmiş zaman ve edilgen ifadelerle bilgi verici bir nitelik arz etmekte olup kurumsal isimlere yer verilmektedir.

Olay Örgüsü: II. Abdülhamid'in eğitim ve öğretime verdiği önem ve bu doğrultuda yaptığı girişimler.

Yorum (Çözümleme süreci): Sultan Abdülhamid döneminde eğitim alanında yapılan icraatlar ortaya konulmakta ve bu alanda açılan eğitim öğretim kurumlarına dikkat çekilmektedir. Sultan Abdülhamid'in eğitim alanında da

modernleşme adına yaptığı çalışmalar ve atılımlara vurgu yapılmakla o dönemde eğitim öğretim alanında da çalışmalar olduğu hatta bugünün büyük eğitim kurumlarının temellerinin atıldığı ortaya konulmakta böylelikle de Sultan Abdülhamid'in bu alan da ilerici bir devlet adamı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Açıklama (Sosyal çözümleme): Abdülhamid'in eğitime verdiği önem ve eğitim alanında yapılan atılımlar üzerinde durulmak suretiyle sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir. Yukarıdaki söylemlerde amaç; Sultan Abdülhamid'in yalnızca dış siyaset değil iç siyasette de büyük atılımlar gerçekleştirdiği ve böylelikle de kendisinin modernist bir yapıda olduğunu ortaya koymakta ve bu bağlamda kolektif bellek inşa etmektir. Yılmaz Öztuna'nın söylemi kesin bir ifade içermekle birlikte günümüzle de bağlantı kurulmaktadır. Temellerini Abdülhamid'in açtığı okulların günümüz okullarının temellerini oluşturduğu çok net ve kesin bir biçimde ortaya konulmakta siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir.

3.6 II. Abdülhamid Han Bilinmeden Bugünün Türkiye'si Bilinmez. (A Haber. Belgesel)

"-Abdülhamid devri tıpkı bugünkü gibi. Yüz otuz yıl önce olup bitenler bugüne de işaret ediyor. Medyaya baskı sözleri örneğin. Abdülhamid dönemi bugünkü tanımıyla algı yönetiminin zirve noktasıydı. Basına sansür sözünü tıpkı bugün olduğu gibi algıyı yönetmek üzere harekete geçenler ortaya atıyordu. Sık sık Abdülhamid'in tüm gazeteleri yasakladığı söyleniyordu. Oysa Sultan gazete yasaklamıyor sadece Osmanlı'nın bütünlüğüne yönelik saldırıları durduruyordu. Bunu da anayasanın kendisine verdiği yetkiyle yapıyordu."

Prof. Dr. Ali Fuat Önenç: *Osmanlı savaşta değil, Osmanlıda ekonomik kriz yok, Osmanlıda iç isyan yok, borç ödeme sorunu yok, yatırım sorunu yok, bunları bahsettiğimiz dönemde demir yolları yapılıyor. Bütün bu şartlar içerisinde lütfen dikkat ediniz! Hangi şartlar onun tahttan indirilmesini gerektirebilir? Yönetim krizi de yok. II Meşrutiyet ilan edilmiş. Dolayısıyla arka plana bakmak lazım. Günümüzde de öyledir zaten Türkiye'de yıllardan beri gelişen olayların hepsinin arka planına bakmak lazım.*

Tanımlama (Metin): Metnin yapısı medya, siyasi ve ekonomik terimler içermektedir. Eleştirilere karşı bir cevap niteliği taşıyan ifadelere yer verilmektedir. Olumsuz söylemlerden hareketle olumlu bir yaklaşım dikkati çekmektedir.

Olay Örgüsü: II. Abdulhamid'in dönemin medyasına karşı göstermiş olduğu tavırla birlikte o dönemde Osmanlı'nın ekonomik ve toplumsal durumu.

Yorum (Çözümleme süreci): Yukarıdaki söylemlerle Abdülhamid dönemiyle günümüz karşılaştırılmakta ve bir benzerlik ortaya konulmaktadır. Her iki dönemde de devletin bütünlüğüne yönelik medya aracılığıyla yapılan saldırılardan bahsedilerek siyasi ve toplumsal bağlamda dikkat çekilmektedir. Sultan Abdülhamid'in ise medyaya karşı tavrının anayasal bir hak olduğuna anayasal çerçevede kararlar aldığına vurgu yapılmaktadır. Önenç'in metninde Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini gerektiren hiçbir sebep olmadığı örneklerle o dönemin ekonomik durumu ve yapılan icraatlarla ortaya konulmakta, dikkatler iç ihanete ve dış düşmanlara çekilmektedir. Aynı zamanda Sultan Abdülhamid dönemiyle Türkiye karşılaştırılmakta, gelişen olayların arka planına yani bu olayların arkasındaki güç odaklarına dikkat çekilmektedir.

Açıklama (Sosyal çözümleme): Önenç'in söylemleriyle II. Abdülhamid döneminde normal bir ilerleme kaydeden devlet ortadayken II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini gerektirecek hiçbir sebep olmadığı ortaya konulmakta ve bu bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir. Söylemlerle Abdülhamid dönemiyle günümüz karşılaştırılmakta ve bir benzerlik ortaya konulmaktadır. II. Abdülhamid dönemi ile günümüz Türkiye'si örtüştürülmekte her iki dönemle ilgili gelişmelerin arka planına dikkat çekilmektedir. Her iki dönemde de devletin bütünlüğüne yönelik medya aracılığıyla yapılan saldırıya dikkat çekilmekte içeriden ve dışarıdan gelen ihanete vurgu yapılmaktadır. Basın özgürlüğü adı altında yapılan bu saldırı ve ihanetlerin basın özgürlüğüyle ilgisi olmadığı ve buna karşı alınan önlemlerinde meşru olduğu anlatılarak günümüzle bağlantı kurulmakta ve bu bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir. II. Abdülhamid dönemi hayata geçirilen projelerin günümüzde hayata geçirilen projelerle benzerlik gösterdiğinin ve örtüştüğü ifade edilmektedir. Her iki dönemde de bu atılımlara ve projelere karşı içeride ve dışarıda bir ihanet şebekesinin eylemlerine vurgu yapılması kolektif belleğin inşası noktasında hem günümüz hem de yeni nesiller için önemli ifadeler olarak görülebilir. "*Türkiye'de yıllardan beri gelişen olayların hepsinin arka planına bakmak lazım.*" söylemi ile de son nokta konularak Türkiye'de son dönemlerde yaşanan olaylar II. Abdülhamid dönemiyle örtüştürülmektedir. Türkiye aleyhinde yapılan çalışmalar ve eylemlerde olayların arka planına dikkat çekilerek görünenin ötesinde bir gerçeğe dikkat çekilmekte siyasi ve sosyokültürel bağlamda kolektif bellek inşa edilmektedir.

4. Bulgular

• *Bellek kolektif bir yapıdadır. Bireyin toplumsal ilişkileri, bireysellikten kolektifliğe nasıl geçtiğini ortaya koyar.*

• Yaşanılan olaylar, belli bir zaman ve mekân dâhilindedir. Bu bağlamda ‘zaman ve mekân’ kolektif bellek bağlamında hatırlama figürleri olarak değerlendirilir. Kolektif belleğin oluşması zaman ve mekân kapsamındadır. Zaman mekân ve kolektif bellek için bir dayanak noktasıdır.

• Medyada tarih anlatımları, kolektif bellek bağlamında ele alındığında bütün gerçekliğiyle değil hafızalarda kaldığı şekliyle, dolayısıyla bir kurgu olarak değerlendirilir. Kolektif belleğin en önemli özelliği ise inşadır.

• Geçmiş konu alan tarih içerikli belgesel filmler kolektif belleği inşa eden çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

• Toplumun veya sosyal grupların geçmişte yaşanan olayları hatırlayabilmesi için küçük bir etki yeterli olabilir. Bunlar mitler, efsaneler, hikâyeler olabildiği gibi aynı zamanda yazılı ve görsel medyadır.

• Medya geçmişin hatırlanmasında, kolektif belleğin inşasında, bir araç vazife görür.

• Söylem çözümlemesinde kullanılan dilin yapısı ve söylemin odaklandığı olay örgüsünün bilinmesi gerekir.

• Metnin anlaşılması ve yorumu yazarın şahsı çerçevesinden değil, metin çerçevesinde başlar.

SONUÇ

Günümüzde iletişim araçlarının en önemlilerinden biri olarak görülen televizyonun toplum üzerindeki etkisi bilinmektedir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda televizyonda yayımlanan tarih içerikli belgesel filmlerle yaşananlar tekrar gündeme alınarak geçmişte tekrar hatırlama, hatırlatma ve kolektif bellek inşa etme çalışmaları dikkat çekmektedir.

Geçmişte yaşanan, ulusal ve uluslararası düzeyde tarihi değer taşıyan olaylar belgesel filmlerle yeniden kurgulanmakta ve bu filmlerle hatırlama ve hatırlatma işlevi yerine getirilmekte aynı zamanda da kolektif bellek inşa edilmektedir. Kavramsal yapı korunduğu sürece geçmişte yaşanan özellikle siyasi olaylar zamanla bellekte yeni bakış açılarıyla, yorumlarla değişebilir ve yeniden inşa edilir. Geçmişte yaşanan, özellikle siyasi ve ideolojik toplumsal olaylar günümüzde de siyasi ve ideolojik bir mücadelenin kaynağı olabilir. Bu nedenle geçmişe ait bilgilerin yeniden inşası mümkündür. Hatta bu insanın geçmişten bugüne kadar

geçen süreçte defalarca yenilenmesi de muhtemeldir. Çünkü toplum içinde siyasi ve ideolojik bir mücadele alanı vardır ve bu mücadele alanı geçmişin yeniden inşasında etkin bir rol oynar.

Yaşanılan olaylar belli bir zaman ve mekân dâhilindedir. Bu bağlamda 'zaman ve mekân' hatırlama figürleri olarak değerlendirilir. Zaman ve mekân, toplumun veya toplumsal grupların geçmişi sistemli ve sürekli bir şekilde hafızalarında saklamaları ve hatırlamalarına yardımcı olan en önemli unsurlardır. Hatırlama, belli bir zamanda ve mekânda güncelleştir.

Kolektif belleğin oluşması için bir mekâna ihtiyaç vardır. Çünkü mekân, kolektif bellek için bir dayanak noktasıdır. Hatırlama, belli bir zaman ve mekânda kendini gösterir. Diğer bir deyişle hatırlama, tarihî veya coğrafi anlamda olmasa da somut bir zaman ve mekâna ihtiyaç duyar. Mekânın kendisinden ziyade o mekânda geçmişte yaşanmış olaylar kolektif belleği oluşturur ve hatırlatır. Bu sebeple bu mekânlar, hafıza mekânları olarak değerlendirilir.

Geçmiş tarihî olarak hatırlamak bütün gerçekliğiyle ortaya koymak değildir. Bu durum tarihi bilgiler için de geçerlidir. Diğer bir deyişle geçmişe ait bilgilerin herhangi bir sebeple meydana çıkması salt gerçekliğin kendisi değildir. Dolayısıyla geçmişin günümüze taşınması sürecinde, geçmişin yeniden inşası vardır. Geçmişte yaşanan olaylar, deneyimler tarihî süreç içerisinde yeniden ve yeniden şekillendirilir. Bu nedenle tarih sürekli inşa hâlinindedir.

Günümüzde kolektif belleğin oluşmasında, geçmişin hatırlanmasında temel kaynağın medya olduğu öngörülmektedir. Kitle iletişim araçları içerisinde en etkili konuma sahip olan televizyon, bellek çalışmalarında ve geçmiş algısının kurulmasında en önemli rolü üstlenmektedir.

Tarih içerikli belgesel filmlerle, geçmişte yaşanan olaylar yeniden kurgulanmakta ve bu filmlerle hem kolektif bellek inşa edilmekte hem de canlı tutulmaktadır. Tarih içerikli belgesel filmlerin hatırlama ve hatırlatma konusunda etkili olduğu gibi günümüzün değerlendirilmesi ve geleceğe ışık tutulmasının noktasında da önem arz ettiği görülmektedir.

Geçmişte yaşanmış ideolojik siyasi ve sosyokültürel olaylar toplumsal süreç içerisinde bir mücadeleyi ifade ederler. Geçmişte yaşanan olaylar günümüzle benzerlik gösterdiği bir noktada siyasi ve sosyokültürel bir ilişki kurulur ve buradan hareketle inşa süreci başlar. Tarih içerikli belgesel filmler sadece tarihî bilgiler vermekle kalmaz aynı zamanda geçmişle günümüz arasında bağlantı kurmak suretiyle uyarıcı bir mesaj niteliği taşır. Böylelikle geçmişte yapılanlar veya

yaşananlar gündemde tutulmak suretiyle kolektif bellek inşa edilir. Tarihte yaşanan olaylar olayları yaşayanların belleğinde saklı olabilir fakat kolektif belleğin inşası yeni nesilleri de hedefler ve böylelikle de sürekliliği sağlanır.

II. Abdülhamid belgeselleriyle toplumun o döneme ait bilgileri ve II. Abdülhamid hakkındaki algıları yenilenmekte, II. Abdülhamid odaklı kolektif bellek inşa edilmektedir. II. Abdülhamid belgeselleriyle sadece tarih yeniden kurgulanmakla kalmayıp aynı zamanda günümüzle de ilişki kurulmakta günümüz ulusal ve uluslararası siyasetine yön verici mesajlar içermektedir. Bu mesajlarla da hem günümüz hem de gelecek nesiller için kolektif bellek inşa edilmektedir.

Çalışmamızda II. Abdülhamid belgesellerindeki söylemler, Fairclough, Wodak ve Dijk'in eleştirel söylem analizi hakkındaki ortak görüşleri doğrultusunda sosyokültürel ve siyasi bağlamda çözümleme yapılmış ve bu bağlamda II. Abdülhamid belgeselleri örnek alınarak tarih içerikli belgesel filmlerle kolektif belleğin inşası ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Akbulut, H. (2010). Bellek Olarak Belgesel Sinema. *sinecine* 1(2), 119-124.
- Aristotel. (2002). Metafizika. Prevodı kommintarii. Takovaniya/Sost. İ Padgotovka teksta Eremiev, E. SPB.:Aletiya, Kiev
- Assmann, J. (2001). Kültürel Bellek. Eski, Yeni Kültürde Yazı Hatırlama ve politik Kimlik. Tekin. A. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Benjamin, W. (2009). Pasajlar. CEMAL, A. (Çev.), , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Biçel, Ç. (2012). Dijital Toplumda Deneyim ve Sosyal Medya Belleği. Neye yarar Hatıralar Bellek ve Siyaset Çalışmaları İçinde. Parmaksız, P. (Der.), İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Cerci, S. (2012). Belgesel Film ve Zaman İlişkisi. Akademik bakış dergisi, sayı: 29.
- Connerton, P. (1999). Toplumlar Nasıl Anımsar. ŞENEL, A. (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, H ve Elşi, H. (2008). Söylem Analizi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 99-117

Çto Takaya Kollektivnaya Pamyat? "Neprikosnovenniyi zapas" (2005) No: 2-3 (40-41), [magazines.russ.ru / nz /2005/2/ha2-html](http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2-html) (08.05.2015).

Dickerson, J. A. (2012). Media and Collective Memory of the Attack on Pearl Harbor. A dissertation submitted to the Graduate Faculty of North Carolina State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy Communication, Rhetoric, and Digital Media Raleigh, North Carolina.

Van Dijk, T. A. (2003). Critical discourse analysis. D. Schiffrin., D. Tannen, & E., H. Hamilton. (Ed.), In *The Handbook of Discourse Analysis* Oxford: Blakwell Publishing, 352-371.

Van Dijk, T. A. (1997). Discourse as Structure and Process. *Discourse Studies: a multidisciplinary Introduction* Volume 1.

Doruk, Ö (2013). Disiplin Toplume Ve Haber Söylemi: Gökkuşakı Derneği'nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1

Edy, J. A. (1998). Journalism And The development of Collective Memory. *Troubled Past: Journalism and The Development of Collective Memory* A Dissertation Submitted To The Graduate School In Partial Fulfillment of The Requirements.

Fairclough, N. (1992). *Critical Language Awareness*, London: Longman

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study Of Language*. New York: Longman.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd edition), London: Longman

Günay, D, V. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya yayıncılık.

Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.

Hançerlioğlu, O. (1975). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Herman, E. S ve Chomsky, N (1998). *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*. Akyoldaş, B ve Han, T. (Çev.), İstanbul: Minerva Yayınları.

Hebert, S. (2008). Digital Memorialization: Collective Memory, Tragedy, and Participatory Spaces. A Thesis Presented to the Faculty of Arts and Humanities University of Denver In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Arts, Digital Media Studies.

Horkheimer, M. (1998) Akıl Tutulması. KOÇAK, O. (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Huyssen, A. (1999). Alacakaranlık Anıları. (Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek). Atakay, K. (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

İnce, G. B. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. Kültür ve İletişim. 13(1).

Kansteiner, W. (2002), Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies. History and Teory, Vol 41, No.2 Wesleyan Universty 2002 ISSN:0018-26-56

Mills, B. J. (2008). Remembering while Forgetting: Depositional Practices and Social Memory at Chaco. Memory Work. Ed. Barbara J. Mills and William H. Walker. Santa Fe: School for Advanced Research Press.

Nathan, J. D. (2006). President Bush's Response to Hurricane Katrina As Portrayed By The Media: An Imprint on American Collective Memory. A thesis presented to the faculty of the College of Communication at Hawai'i Pacific University in partial fulfillment of the requirements for the Master of Arts in Communication.

Nikosz, F ve Akos, K. (2010). The Media and Collective Memory Places and Milieus of Remembering. Peripato Research Group, Eötvös Lóránd University fokata.bt@chello.hu.

Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları. ÖZCAN, M. E. (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,

Özen, S. Ç. (2010). Bir Bellek Mekânı Olarak Televizyon Bu Kalp seni Unuttur Mu? Mülkiye, Cilt: XXXIV, Sayı: 279.

Palmer, R. E. (2008). Hermenötik. GÖRENER, İ. (Çev.), İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Platon. (1968). Soçineniya v Treh Tomah. Tom 1, Pod. Obş. Ped, A. F. Loseva i F. Asmusa, Moskva: Per. s Drevnegreç.

Rıfat, M. (2008). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler. İstanbul: YKY.

Rogov, E. İ. (2001). Abşaya Psikologiya. Moskova: Blados.

Scollon, R. (2001).Methods of critical DiscourseAnalysis içinde. Action and text: towards an integrated understanding ofthe place of text in social (inter) action, mediated discourse analysis and the problem of social action.

Susam, A (2015). Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sözen, E. (1997). Medyatik Hafıza. İstanbul: Timaş Yayınları.

Sözen, E. (1999). Söylem. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Parlatır, İ. vd. (1998). Ankara: Türkçe Sözlük. TDK.

Tosch, J (1997). Tarihin Peşinde. ARIKAN, Ö (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Traverso, E. (2009). Geçmişİ Kullanma Klavuzu. ERGÜDEN, E (Çev.). İstanbul: Vernus Yayınları.

Yuliya, B. vd. (2014). Kolektif Hafıza ve Milli Kimlik Bağlamında Türkiye’de Resmi Tarih Yazıcılığı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Journal of the Human and Social Science Researches | 2014 | Cilt.3, Sayı:1 – Volume: 3, Issue: 1.

II. Abdülhamid Belgeselleri. 1-2-3-4-5, TRT Yayınları.

II. Abdülhamid Han Bilinmeden Bugünün Türkiye’si Bilinmez. A Haber Yayınları.

<https://asinema.wordpress.com/2007/07/12/belgesel-sinema-tarihi>